

07. Özbek Türkçesinde mental fiiller

Erdal AYDOĐMUŐ¹

APA: Aydoğmuş, E. (2021). Özbek Türkçesinde mental fiiller. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 135-151. DOI: 10.29000/rumelide.885545.

Öz

Köken olarak İngilizce bir terim olan ve Almanca, Fransızca gibi diller başta olmak üzere çoğu Avrupa dilinde yer alan "mental" sözcüğü Türkçede "akıl, zekâ, zihinsel, ruhsal" anlamında kullanılmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere "mental" zihinle ilgili olan fiillerdir. Duygu, düşünce ve algılarla ilgili fiiller mental fiiller içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla mental fiiller zihinsel hareket sonucu ortaya çıkan fiillerden oluşmaktadır. Genel olarak tıp alanından psikoloji, psikanaliz, nöroloji, nöropsikoloji, çocuk gelişimi, gibi bilim dallarının ilgilendiği mental fiiller özellikle son zamanlarda dilbilimsel olarak incelense de bu alanda yapılan çalışmaların diğer disiplinlere göre az olduğu görülmektedir. Dilbilimsel açıdan çalışmaların az olduğu mental fiiller ile ilgili Türkiye Türkologları tarafından bazı Türk lehçelerindeki (Kazak, Kırgız, Türkmen vs.) mental fiiller konusu ele alınmış ve çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada Güneydođu (Karluk) Türk lehçelerinden Özbek Türkçesindeki mental fiiller incelenmiştir. Mental fiillerinin belirlenmesinde Özbek Tilinin İzâhli Luğâti (1981), Özbek Tilinin İzâhli Frazelogik Luğâti (1978) ve Türkçe- Özbekçe Sözlük (2018) adlı eserlerden faydalanılmıştır. Adı geçen üç sözlükten tarama yoluyla tespit edilen Özbek Türkçesindeki mental fiiller; biliş fiilleri, psikolojik durum fiilleri ve algılama fiilleri adlı başlıklar altında incelenmiştir. Yapılan çalışmayla Özbek Türkçesindeki mental fiillerin durumu hakkında bilgi verilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: Özbek Türkçesi, mental fiil, bilişsel fiiller, psikolojik durum fiilleri, algılama fiilleri

Mental verbs in Uzbek Turkish

Abstract

The word "mental", originally an English term and found in most European languages, especially in languages such as German and French, is used in Turkish to mean "mind, intelligence, mental, spiritual". As can be understood from here, "mental" are verbs related to the mind. Verbs related to emotions, thoughts, and perceptions are included in mental verbs. Therefore, mental verbs are composed of verbs that occur as a result of mental movement. Although mental verbs, in which sciences such as psychology, psychoanalysis, neurology, neuropsychology, and child development are concerned, have been studied linguistically, it is seen that the studies in this field are less than other disciplines. The subject of mental verbs in some Turkish dialects (Kazakh, Kyrgyz, Turkmen, etc.), which has few linguistic studies, has been handled by Turcologists in Turkey and various studies have been carried out by researchers in terms of content. In this study, mental verbs in Uzbek Turkish from the Southeastern (Karluk) Turkish dialects were examined. In determining the mental verbs, works named Özbek Tilinin İzâhli Luğâti (1981), Özbek Tilinin İzâhli Frazelogik Lu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Hazırlık Fakültesi, Türk Dili Bölümü, (Türkistan, Kazakistan); Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü (Ardahan, Türkiye), erdalaydogmus40@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7642-7807 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 27.01.2021-kabul tarihi: 20.03.2021; DOI: 10.29000/rumelide.885545.]

Özati (1978) and Turkish-Uzbek Dictionary (2018) were used. Mental verbs in Uzbek Turkish, determined by scanning from the mentioned three dictionaries, are examined under the headings of cognition verbs, psychological state verbs, and perception verbs . With this study, it is aimed to give information about the state of mental verbs in Uzbek Turkish.

Keywords: Uzbek Turkish, mental verb, cognition verbs, psychological state verbs, perception verbs

Giriş

Köken olarak İngilizce bir terim olan ve Almanca, Fransızca gibi diller başta olmak üzere çoğu Avrupa dilinde yer alan “mental” sözcüğü Türkçede "akıl, zekâ, zihinsel, ruhsal" anlamında kullanılmaktadır. Mental sözcüğünün Türkçedeki karşılığı “zihinsel” sözcüğüyle karşılanmakta ve bilişsel dilbilimin içerisinde ele alınmaktadır. “Akademik alanda zihni konu edinen bilim dallarından biri olan bilişsel dilbilim içinde incelenen mental fiiller 21. yüzyıl Türkiye Türkolojisinin ilgi gösterdiği konular arasında yer almaktadır.” (Yıldız, 2019: 21).

Ayan ve Türkdil, mental süreçle ilgili olarak “İnsanın zihninde bir düzen içinde gerçekleşen oldukça karmaşık bir sistem vardır. Bu sistem bizim çevremizi ve olayları algulamamızı sağlamaktadır. Bu süreç mental süreçtir ve daha çok ruh bilimcilerin inceleme alanı içinde yer almıştır. Dil bilimciler her ne kadar ele almış olsa da daha çok kazanıma yönelik çalışmalar yapmışlardır.” (Ayan ve Türkdil, 2015: 98) şeklinde bilgi vermektedirler.

Biray’a (2006, 310) göre mental fiiller; düşünmek ve hissetmekle, algı, duygu, duyu, davranış, sezgi, tanıma, hatırlama, idrak, değerlendirme ve açıklamayla ilgili fiillerdir.

Mental fiiller üzerine çeşitli çalışmaları bulunan Yıldız tarafından “Mental fiil nedir?” sorusuna cevap olarak şu bilgiler verilmiştir:

“Mental durum ve aktiviteleri karşılamaktadırlar. Semantiğinde fizikî bir hareket bulunmaz. Bazı fiiller isteğe bağlı, bazıları istem dışı oluşabilir. Geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Pek çok mental fiil, anlam bakımından kısmen aktif mental hareketleri karşılamaktadır: karar vermek, çalışmak vb. Bazı mental fiiller anlam bakımından diğerlerine nazaran daha fazla durum belirtirler: bir hareketten ziyade bir durumu tanımlarlar ve hoşlanmak, korkmak, nefret etmek ve tercih etmek gibi duygu ve davranışı gösteren pek çok fiilin yanı sıra inanmak, hatırlamak, anlamak gibi mental durumları da karşılarlar.” (Yıldız, 2018: 164).

Mental fiillerin sınıflandırılması ile ilgili olarak Yaylagül (2005: 24) tarafından yapılan sınıflandırma mevcuttur. Yaylagül, mental fiilleri dört gruba ayırmıştır: 1. Duyu fiilleri 2. Duygu fiilleri 3. Anı ve uslamlama fiilleri 4. Açıklama fiilleri.

Yegin’e (2019: 52) göre “Mental durumu ifade eden fiiller de zihinle ilgili fiillerdir. Bu fiiller semantik fiil sınıflandırılması çalışmalarında mental verbs “mental fiiller” olarak adlandırılmaktadır. Mental fiiller, algılarımızı, duygularımızı, idraklerimizi ifade eden fiillerdir.”

Mental fiillerin dilbilim ve anlambilim başta olmak üzere birçok alanla yakından bağlantısı olduğu söylenebilir. Bunların dışında sosyoloji ve psikoloji gibi bilim dallarıyla da ilişkisi bulunmaktadır. “Mental fiillerin insan zihninde gerçekleşen süreçleri anlatması ve insanın psikolojisini etkileyen her

türden değişkenin bu sürece dâhil olması bağlamında psikoloji ile iç içe geçmiş bir niteliği vardır. Sosyoloji ile olan bağı ise yine toplumsal hayatta insanların mental süreçlerinin kimi yerde sosyal bağlar ile ilgili olmasından kaynaklanmaktadır.” (Hirik, 2018: 22).

Mental fiillerin dilbiliminden başka diğer bilim dallarıyla olan ilişkisi konusuna Yıldız (2016: 64) da dikkat çekmektedir. “Mental fiiller, dilbiliminin yanı sıra psikoloji, psikanaliz, nöroloji, nöropsikoloji, çocuk gelişimi, eğitim bilimleri, reklamcılık vb. pek çok alanla da bağlantılı olarak disiplinlerarası çalışmalara hitap etmektedir.”

Araştırma yöntemi ve sınırlılıklar

Bu çalışmada yer alan Özbek Türkçesindeki mental fiillerin belirlenmesinde Özbek Tilinin İzahlı Luğati (1981), Özbek Tilinin İzahlı Frazelogik Luğati (1978) ve Türkçe- Özbekçe Sözlük (2018) adlı eserlerden faydalanılmıştır.

Yukarıda verilen eserler taranarak metal fiiller belirlenmiş ve konu başlıklarına göre sınıflandırılmıştır. Çalışmanın konusu olan fiillerin karşısına alıntı yapılan çalışmaların “Özbek Tilinin İzahlı Luğati (ÖTİL), Özbek Tilinin İzahlı Frazelogik Luğati (ÖTİFL), Türkçe-Özbekçe Sözlük (TÖS)” kısaltması yazılarak sayfa numarası gösterilmiştir.

Mental fiiller üzerine yapılan çalışmalar

Türkiye’de mental fiiller ile ilgili yapılan çalışmalar arasında tezler, makaleler, bildiriler ve kitap çalışması olduğu görülmektedir.

Mental fiil konusunu ele alan doktora tezleri: Kamchybekova (2010) “Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri”, Şahin (2012) “Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller”, Yıldız (2016) “Eski Uygurcada Mental Fiiller” ve Seçkin (2019) “Eski Türkçede Mental Fiiller” adlı çalışmalardır.

Mental fiillerin konu edildiği kitap çalışması ise Hirik (2018) tarafından kaleme alınan “Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller” adlı kitaptır. Bu çalışma kitap hacminde Türkiye’de bugüne kadar yapılmış olan tek çalışmadır.

Tezler ve kitap çalışması haricinde makaleler de bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak, Yaylagül (2005, 2011) “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”, “Türkiye Türkçesindeki Duygu Fiilleri”, Biray (2006) “Kazak Şivesi ve Denizli Ağzında Kök Halindeki İdrak Fiillerinde Anlam Farklılaşmaları”, Kamchybekova (2011, 2013) “Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri”, “Duyu Fiillerinde Anlamsal Özellikler Üzerine”, Şahin (2012) “Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller”, Ayan ve Türkdil (2014, 2015), “Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri”, “Kazak Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri ve Anlam Zenginliği”, Yıldız (2017, 2018, 2019, 2020), “Eski Uygurcada Göz Fiilleri”, “Atebetü’l-Hakayık’ta Algı Fiilleri”, “Eski Uygurcada Bellek Fiilleri”, “Eski Uygurcada Mental Fiiller Arası Geçişler Üzerine Notlar”, Hirik (2017) “Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi”, Alan ve Özeren (2018) “Kırgız Türkçesinde Mental Fiiller”, Yegin (2019) “Mental Fiil Kavramı ve Şeyyâd Hamza’nın Yûsuf u Zelihâ Mesnevisinde Mental Fiiller” adlı başlıklarda mental fiilleri ele almışlardır.

1. Özbek Türkçesinde mental fiiller

1.1. Bilişsel fiiller

Mental fiillerin bir kolu olan bilişsel fiiller zihinsel durumla ilgilidir. “Mental sürecin işlem basamağında çeşitli zihinsel faaliyetler gerçekleşmektedir. Bu zihinsel faaliyetleri ifade eden hareketler, dilde farklı fiillerle karşılık bulmaktadır. Zihinsel işlemlerin ifade edildiği bu tür fiiller bilişsel fiil olarak adlandırılmaktadır.” (Hirik, 2018: 56).

Mental fiiller ile ilgili yapılan çalışmalarda bilişsel fiil teriminin yanı sıra “bilgi fiilleri” ya da “idrak fiilleri” terimleri kullanılmaktadır. “Mental fiillerin bir grubunu oluşturan bilgi fiilleri ‘cognitive verb’, bazı araştırmacılar tarafından ‘idrak fiilleri’ şeklinde adlandırılmıştır.” (Alan ve Özeren, 2018: 206).

Bilişsel fiiller özellikle çocukların zihinsel dünyasıyla yakından ilgili olup çocukların zihinsel dünyasını etraflıca tanımlamaktadır. Bilişsel fiiller “Çocukların zihinsel dünyalarının bütün yönlerini tanımlar. Çocuklar; denetleme, dönüştürme, kurma, düzeltme ve iç mental durumlarının anlamını açıklamak için kognitif fiilleri kullanabilir. Bu sebeple, kognitif fiillerin kazanımını anlamak araştırmacılara zihin gelişimi çalışmalarında ışık tutabilir.” (Şahin, 2012:52).

Yaylagül’ün (2005) çalışmasında bilişsel fiilleri “anı ve uslanma fiilleri” başlığında ele alınmıştır. Türk Runik harfli metinlerden elde edilen; *bil-* “bilmek”, *u-* “muktedir olmak, yapabilmek, edebilmek”, *unut-* “unutmak”, *sakın-* “düşünmek, kaygılanmak”, *ö-* “düşünmek, akıl etmek, bilmek, anımsamak”, *ağla-* “anlamak, tanımak”, *(a)r-* “aldatmak”, *y(a)η(ı)l-* “yanılmak”, *az-* “şaşırmak, yoldan çıkmak”, *kişür-* “kışkırtmak, aleyhe tahrik etmek” fiilleri bu grup içinde değerlendirilmiştir.

Biray’ın (2007) bilişsel fiiller için “idrak fiilleri” terimini kullandığı görülmektedir. Biray çalışmasında idrak fiillerini “duyu”, “duygu”, “hafıza”, “açıklama” başlıklarında incelemiştir.

Bilişsel fiilleri, Şahin (2012) “idrak fiilleri”, Alan ve Özeren’in (2017) ise “bilgi fiilleri” başlığı altında, *anlama ifade eden fiiller*, *düşünme ifade eden fiiller*, *niyet-istek- arzu ifade eden fiiller*, *hayal ifade eden fiiller*, *tahmin ifade eden fiiller*, *unutma ifade eden fiiller*, *hatırlama ifade eden fiiller* olarak ele aldıkları görülmektedir.

Taramada tespit edilen bilişsel fiiller Şahin ve Alan ve Özeren’in çalışmalarındaki gibi *anlama ifade eden fiiller*, *düşünme ifade eden fiiller*, *niyet- istek- arzu ifade eden fiiller*, *hayal ifade eden fiiller*, *tahmin ifade eden fiiller*, *unutma ifade eden fiiller*, *hatırlama ifade eden fiiller* olmak üzere yedi alt başlıkta verilmiştir.

1.1.1. Anlama ifade eden fiiller

Anlama ifade eden fiiller ile ilgili olarak toplam 16 fiil tespit edilmiştir. Fiillerin tespit edilmesinde faydalanılan kaynak eserler arasında en çok fiil Türkçe- Özbekçe Sözlükten belirlenmiştir.

angla- “anlamak” (TÖS, s. 40), **tuşun-** “anlamak” (TÖS, s. 40), **idrok et-** “anlamak” (TÖS, s. 40), **fahmla-** “anlamak” (TÖS, s. 41), **anglaşil-** “anlaşılmak” (TÖS, s. 41), **tusunil-** “anlaşılmak” (TÖS, s. 41), **fahmlanil-** “anlaşılmak” (TÖS, s. 41), **mahkam uşla-** “kavramak” (TÖS, s. 319), **qamra-** “kavramak” (TÖS, s. 319), **tuşunib yet-** “kavramak” (TÖS, s. 319), **hâyaldän keçir-** “düşünmek, idrak etmek, aklından geçirmek” (ÖTİFL, s. 245), **közini aç-** “iyiyi kötüyü ayırt etmek, uyanık olmak”

(ÖTİFL, s. 139), **äqılı yet-** “idrak etmek, anlamak, bilmek” (ÖTİFL, s. 29), **âq bilän qârani acrat-** “iyiyi kötüyü ayırt edebilmek, faydalı ya da faydasız olduğunu anlamak” (ÖTİFL, s. 197, **âq bilän qârani bil-** “iyiyi kötüyü ayırt edebilmek, faydalı ya da faydasız olduğunu anlamak” (ÖTİFL, s. 197), **âq bilän qârani tani-** “iyiyi kötüyü ayırt edebilmek, faydalı ya da faydasız olduğunu anlamak” (ÖTİFL, s. 197).

1.1.2. Düşünme ifade eden fiiller

Bilişsel fiiller arasında yer alan düşünme ifade eden fiiller ile ilgili 15 fiile ulaşılmıştır. Tespit edilen fiillerin çoğu “Özbek Tilinin İzahli Frazеologik Luğati” adlı eserden alınmıştır.

o‘yla- “düşünmek” (TÖS, s. 172), **fıkrıla-** “düşünmek” TÖS, s. 172), **muhoqama qil-** “düşünmek” TÖS, s. 172), **fahmla-** “düşünmek” TÖS, s. 172), **qaygulan-** “düşünmek” TÖS, s. 172), **hâyalgä çöm-** “hayal âlemine dalmak, çok düşünceli halde olmak” (ÖTİFL, s. 245), **köziniñ âldigä kel-** “hatırlamak” (ÖTİFL, s. 146), **özidän ket-** “bayılmak, kendini kaybetmek”(ÖTİFL, s. 281), **özigä kel-** “1. ayılmak. 2. anlamak, aklı başına gelmek” (ÖTİFL, s. 280), **bâş(i)gä kel-** “düşünmek, idrak etmek” (ÖTİFL:181), **bâşi şış-** “düşünmekten yorulmak” (ÖTİFL, s. 53), **bâşini qâtir-** “uzun uzun düşünmek, kesin bir sonuca ulaşamamak” (ÖTİFL, s. 52), **könliidän keçir-** “bir süre düşünmek” (ÖTİFL, s.161), **könligä kel-** “düşünmek, aklından geçirmek” (ÖTİL, s. 458).

1.1.3. Niyet, istek ve arzu ifade eden fiiller

Bu grupta toplam 13 fiil yer almaktadır. Fiillerin çoğu “Özbek Tilinin İzahli Luğati” adlı sözlükten tespit edilmiştir.

ârziq- “şiddetle arzu etmek, erişme isteğiyle yanmak” (ÖTİL, s. 136), **ârzulä-** “arzulamak, arzu etmek, heveslenmek, özenmek” (ÖTİL, s. 136), **ista-** “istemek” (TÖS, s. 290), **ihtiyor et-** “istemek” (TÖS, s. 290), **xohla-** “istemek” (TÖS, s. 290), **ârzu- hävas kör-** “çocuklarını büyütüp evlendirip onların tüm mutlu günlerini görmek istemek” (ÖTİL, s. 137), **orzu qil-** “arzulamak” (TÖS, s. 49), **tilä-** “dilemek, istemek” (ÖTİL, s. 94), **âyâq tirä-** “kendi düşüncesini gerçekleştirmesini inatla talep etmek, direktmek” (ÖTİFL, s. 190), **könil ävlä-** “kendine çekmeye, tavlama çalmaya çalışmak” (ÖTİFL, s. 164), **ikkiâyâgini bir etikkä soq-** “amacının bir an önce gerçekleşmesi için birini sıkıştırmak” (ÖTİFL, s. 111), **köngüllä-** “gönülden istemek, istemek” (ÖTİL, s. 460), **täläb qil-** “şiddetle istemek, talep etmek” (ÖTİL, s. 647).

1.1.4. Hayal ifade eden fiiller

Hayal ifade eden fiiller arasında 6 fiil tespit edilmiş olup hepsi “Özbek Tilinin İzahli Luğati” adlı sözlükten alınmıştır.

hâyalgä bät- “düşünmek, düşüncelere dalmak” (ÖTİL, s. 373), **hâyalgä täl-** “düşünmek, düşüncelere dalmak” (ÖTİL, s. 373), **hâyalgä çöm-** “düşünmek, düşüncelere dalmak” (ÖTİL, s. 373), **hâyäl sur-** “düşünmek, düşüncelere dalmak” (ÖTİL, s. 373), **hâyällän-** “hayal etmek, düşünmek” (ÖTİL, s. 373), **hâyälsira-** “hayal etmek, hayal âlemine dalmak, düşünmek” (ÖTİL, s. 373).

1.1.5. Tahmin ifade eden fiiller

Tahmin ifade eden fiiller arasında 3 fiil tespit edilmiştir. Bu 3 fiilin hepsi “Özbek Tiliniñ İzähli Luğäti” adlı eserden alınmıştır.

tähminlä- “tahmin sonucu hüküm çıkarmak, tahmin etmek, tahminen” (ÖTİL, s. 16), **çämälä-** “tahmin etmek” (ÖTİL, s. 452), **mölcällä** “tahmin etmek, tahminde bulunmak” (ÖTİL, s. 668).

1.1.6. Unutma ifade eden fiiller

Unutma ifade eden fiiller adlı başlıkta toplam 10 fiil yer almaktadır. Bu başlık içerisinde bulunan fiillerin çoğu “Özbek Tiliniñ İzähli Frazеologik Luğäti” sözlüğünden tespit edilmiştir.

unut- “unutmak” (TÖS, s. 600), **unuttira al-** “unutturabilmek” (TÖS, s. 600), **unuttir-** “unutturmak” (TÖS, s. 600), **unutil-** “unutulmak” (TÖS, s. 600), **esidän çıkar-** “unutmak” (ÖTİFL, s. 257), **esidän çiq-** “unutmak” (ÖTİFL, s. 257), **yädidän kötär-** “unutmak” (ÖTİFL, s. 257), **yädidän kötäril-** “unutmak” (ÖTİFL, s. 257), **häyalidän kötäril-** “aklından çıkarmak” (ÖTİFL, s. 374), **hätiridän çiq-** “unutmak” (ÖTİFL, s. 248).

1.1.7. Hatırlama ifade eden fiiller

Bilişsel fiillerin son başlığı olan hatırlatma ifaden fiiller ile ilgili 10 fiile ulaşılmıştır. Tespit edilen fiillerin çoğu Özbek Tiliniñ İzähli Frazеologik Luğäti” adlı eserden alınmıştır.

xotirla- “hatırlamak” (TÖS, s. 252), **esla-** “hatırlamak” (TÖS, s. 252), **tiliniñ uçida tur-** “bildiği halde o anda hatırlayamamak, söyleyememek” (ÖTADS, s.119), **köziniñ äldigä kel-** “hatırlamak” (ÖTİFL, s. 146), **esgä kel-** “hatırlamak” (ÖTİFL, s. 365), **esgä keltir-** “hatırlamak” (ÖTİFL, s. 365), **esgä äl-** “hatırlamak” (ÖTİFL, s. 365), **esgä tüşir-** “hatırlamak” (ÖTİFL, s. 365), **yädgä säl-** “hatırlamak” (ÖTİFL, s. 86), **yädgä tüş-** “hatırlamak” (ÖTİFL, s. 86).

1.2. Psikolojik durum fiilleri

Mental fiiller arasında yer alan psikolojik durum fiilleri bireylerin iç dünyalarında yaşadıkları olumlu ya da olumsuz durumlardır.

Çeçen’e (2002: 165) göre “Duygu genel anlamda bireyle ilişkili öznel yaşantıları, birey için önemli olan olaylarla ilişkili olarak bireyin neler yapabileceğini, bağlamın değerlendirmesini içeren, tanımlanabilir dönemleri olan bir süreç olarak ifade edilebilir.”

İnsanoğlunun günlük hayatta başından geçen olayların ve durumların sonucu olarak insanların iç dünyasında birtakım etkiler meydana gelmektedir. Böylece psikolojik durum fiilleri ortaya çıkmaktadır. Bu fiiller mental fiiller içerisinde psikolojik durum ya da duygu fiilleri olarak adlandırılmaktadır. “Kişinin yaşadıklarına ve çevredeki uyarıcılara paralel olarak zihin alanında olumlu veya olumsuz duygu halleri oluşabilmektedir. Bu duygu halleri, psikolojik durum fiilleri olarak belirmektedir.” (Alan ve Özeren, 2018: 209).

Mental fiillerin gruplandırılmasında birinci grupta yer alan biliş fiillerinden sonra ikinci grupta ise duygu fiilleri yani psikolojik durum fiilleri yer almaktadır.

Yaylagül (2011:101) tarafından duygu fiilleri ile ilgili olarak “Duygusal tepki fiilleri bir etkiye karşı ortaya çıkarlar, dolayısıyla etkiye karşı verilmiş bu tepkiler bir çeşit yanıt niteliğindedir. Başka bir deyişle kişinin duygusal yanıtıdır. Bundan dolayı duygusal yanıt fiili diye de adlandırılır.” denmektedir.

Psikolojik durum fiilleri ya da duygu fiilleri olarak mental fiiller içerisinde incelenen fiiller ile ilgili olarak Şahin (2012: 55) tarafından “Mental sürecin çıktılarında biri de duygulardır. Olayların, durumların, yaşantıların insanların iç dünyasında, zihninde uyandırdığı izlenim ve bunun duygularla ilgili çıktılarını duygu fiilleridir.” şeklinde bilgi verilmektedir.

Olumlu ya da olumsuz olmak üzere insanoğlunun duygularını ifade etmek için kullanmakta olduğu psikolojik durum fiilleri yeryüzünde konuşulmakta olan tüm dillerde bulunmaktadır. Duygu fiillerini olumlu ve olumsuz fiiller şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. “Olumlu duygu fiilleri söz konusu varlığa duyulan olumlu duyguları ifade ederken, olumsuz duygu fiilleri söz konusu varlığa duyulan olumsuz duyguları ifade eder.” (Yaylagül, 2005: 20).

Şahin (2012) çalışmasında duygu fiillerini, *kuşku ve şüphe ifade eden fiiller, sevgi ifade eden fiiller, öfkelenme ifade eden fiiller, kaygı, endişe, telaş ifade eden fiiller, korku ifade eden fiiller, şaşırma ifade eden fiiller, üzüntü ifade eden fiiller, utanma, çekinme ifade eden fiiller, pişmanlık ifade eden fiiller* başlığında incelemiştir.

“Psikolojik durum fiilleri” adlı başlık altında duygu fiillerini inceleyen Alan ve Özeren (2018) de duygu fiillerini Şahin’in çalışmasındaki başlıklardaki gibi incelemiştir.

Yaylagül (2005) çalışmasında Türk Runik harfli metinlerde duyguları gösteren çok sayıda fiilin bulunduğu bahsetmektedir. Yaylagül duygu fiillerini bütünsel davranış tepki fiilleri (ürk-, kork-, korkut-, kız-, öfkelen-), olumsuz duygu fiilleri ve olumlu duygu fiilleri adlı başlıklarda ele almıştır.

Taramada tespit edilen psikolojik durum fiilleri *kuşku ve şüphe ifade eden fiiller, sevgi ifade eden fiiller, mutluluk ifade eden fiiller, öfkelenme ifade eden fiiller, kaygı endişe ve telaş ifade eden fiiller, korku ifade eden fiiller, şaşırma ifade eden fiiller, üzüntü ifade eden fiiller, utanma ifade eden fiiller, pişmanlık ifade eden fiiller, sakinleşme ifade eden fiiller* olmak üzere on bir alt başlıkta verilmiştir.

1.2.1. Kuşku ve şüphe ifade eden fiiller

Tarama sonucunda “kuşku ve şüphe ifade eden fiiller” başlığında beş tane psikolojik durum fiili tespit edilmiştir.

şubhalan- “şüphelenmek” (TÖS, s. 548), **täräddutlän-** “tereddüt etmek” (ÖTİL, s. 673), **gumân qil-** “şüphelenmek” (ÖTİL, s. 524), **gumânlan-** “birinden veya bir şeyden şüphelenmek” (ÖTİL, s. 524), **gumânsirä-** “birinden veya bir şeyden biraz şüphelenmek” (ÖTİL, s. 524).

1.2.2. Sevgi ifade eden fiiller

Bu başlıkta incelenen psikolojik durum fiilleri arasında yer alan toplam 9 fiil tespit edilmiştir. Tespit edilen fiillerden “sevmek”/ “âşık olmak” fiilinin birden fazla şekilde dile getirildiği dikkat çekmektedir.

sev- “sevmek” (TÖS, s. 507), **yaqtir-** “sevmek” (TÖS, s. 507), **yahşi kör-** “sevmek” (TÖS, s. 507), **könjil ber-** “sevmek, âşık olmak” (ÖTİFL, s. 153), **könjil bağlä-** “sevmek, âşık olmak” (ÖTİFL, s. 153),

könül qoy- “sevmek, gönül bağlamak, âşık olmak. (ÖTİFL, s. 154), **mehr qoy-** “gönülden sevmek” (ÖTİFL, s. 180), **muhabbat qoy-** “sevmek, âşık olmak” (ÖTİFL, s. 180), **huş kör-** “beğenmek, hoşuna gitmek, sevmek” (ÖTİFL, s. 248).

1.2.3. Mutluluk ifade eden fiiller

Günlük hayatta insanoğlu bazen mutlu bazen mutsuz anlar yaşayabilmektedir. İncelenen sözlüklerden Özbek Türkçesinde mutluluğu ifade eden toplam 6 fiil ile karşılaşılmıştır.

bâşi äylän- “1. başı dönmek, kendinden geçer gibi olmak. 2. mutluluktan sarhoş duruma gelmek” (ÖTİFL, s: 46), **bâşi kökkä yet-** “çok sevinmek, mutlu olmak” (ÖTİFL, s. 49), **köksi kötäril-** “mutlu olmak, sevinmek, kıvanmak” (ÖTİFL, s. 152), **âgzi qulâgigä yet-** “çok sevinmek, mutlu olmak” (ÖTİFL, s. 203), **terisigä siğmay ket-** “çok sevinmek” (ÖTİFL, s. 226), **içägini uz-** “kahkaha atmak” (ÖTİFL, s. 115).

1.2.4. Öfkelenme ifade eden fiiller

Öfkelenme ifade eden fiiller adlı başlıkta toplam 9 fiil bulunmaktadır. Bunların içinde “kızmak” fiilinin 3 farklı şeklinin olduğu görülmektedir.

qizi- “kızmak” (TÖS, s. 335), **qiziş-** “kızmak” (TÖS, s. 335), **qahrlän-** “hiddetlenmek” (ÖTİL, s. 272), **asabiyläş-** “sinirlenmek” (ÖTİL, s. 104), **hirslän-** “hırslanmak” (TÖS, s. 261), **aqlini yoqât-** “aklını kaybetmek, delirmek” (ÖTİFL, s. 30), **qâni qäyna-** “sinirlenmek, öfkelenmek” (ÖTİFL, s. 291), **zähär säç-** “öfkeyle can yakarak konuşmak” (ÖTİFL, s. 106), **tanbeh ber-** “kızmak” (ÖTİFL, s. 221).

1.2.5. Kaygı, endişe ve telaş ifade eden fiiller

Kaygı, endişe ve telaş insanoğlunun hayatının bir parçasıdır diyebiliriz. Bu psikolojik durum ile ilgili olarak Özbek Türkçesinde bulunan 7 fiil tespit edilmiştir.

taloshlan- “telaşlanmak” (TÖS, s. 568), **sarosimaga tush-** “paniklemek” (TÖS, s. 446), **esankirat-** “paniklemek” (TÖS, s. 446), **garangsi-** “paniklemek” (TÖS, s. 446), **dovdira-** “paniklemek” (TÖS, s. 446), **qayğur-** “tasalanmak” (ÖTİL, s. 223), **ğam ye-** “kaygılanmak” (ÖTİFL, s. 305).

1.2.6. Korku ifade eden fiiller

Korku ifade eden fiiller başlığında 12 fiil yer almaktadır. Fiillerin tamamı Türkçe- Özbekçe Sözlükten tespit edilmiştir.

titrä- “ürpermek” (ÖTİL, s. 117), **irkil-** “irkilmek” (TÖS, s. 288), **seskan-** “irkilmek” (TÖS, s. 288), **hurk-** “irkilmek” (TÖS, s. 288), **choçi-** “irkilmek” (TÖS, s. 288), **titra-** “titremek” (TÖS, s. 581), **qaltira-** “titremek” (TÖS, s. 581), **hurkaklaş-** “ürkekleşmek” (TÖS, s. 611), **hurk-** “ürkmek” (TÖS, s. 611), **çaçi-** “ürkmek” (TÖS, s. 611), **qârq-** “ürkmek” (TÖS, s. 611), **garangsi-** “ürkmek” (TÖS, s. 611).

1.2.7. Şaşırma ifade eden fiiller

Psikolojik durum fiilleri arasında bulunan şaşırma ifade eden fiiller ile ilgili 7 fiil tespit edilmiştir.

şoşib qol- “şaşırmak” (TÖS, s. 541), **ozini yoqotib qoy-** “şaşırmak” (TÖS, s. 541), **gangib qol-** “şaşırmak” (TÖS, s. 541), **dovdira-** “şaşırmak” (TÖS, s. 541), **häyrân qâl-** “şaşırmak, hayret etmek” (ÖTİFL, s. 307), **häyrârdä qâl-** “şaşırmak, hayret etmek” (ÖTİFL, s. 307), **yöqasini uşla-** “şaşırmak, hayret etmek” (ÖTİFL, s. 89).

1.2.8. Üzüntü ifade eden fiiller

Özbek Türkçesinde üzüntü ifade eden fiilleri ile ilgili olarak taranan eserlerden toplam 24 fiile ulaşılmıştır.

ranji- “üzülmek” (TÖS, s. 614), **hafa bol-** “üzülmek” (TÖS, s. 614), **qayğulän-** “kederlenmek” (ÖTİL, s. 223), **ränji-** “acı çekmek, kırılmak” (ÖTİL, s. 350), **häfä qil-** “üzmek, acı vermek” (ÖTİL, s. 391), **azâb çek-** “zorlanmak, sıkıntı çekmek” (ÖTİFL, s. 25), **azâbini târt-** “zorlanmak, sıkıntı çekmek” (ÖTİFL, s. 25), **älâm çek-** “zorlanmak, sıkıntı çekmek” (ÖTİFL, s. 25), **bâşidä yângâq çaq-** “acı çekmek, zorlanmak” (ÖTİFL, s. 47), **bâşidä dänäk çaq-** “acı çekmek, zorlanmak” (ÖTİFL, s. 47), **bâşidä tâş çaq-** “acı çekmek, zorlanmak” (ÖTİFL, s. 47), **miyäsidä dänäk çaq-** “acı çekmek, zorlanmak” (ÖTİFL, s. 47), **bägrini ez-** “canı sıkılmak, üzülmek” (ÖTİFL, s. 29), **cânigä teg-** “yorulmak, usanmak, bıkmak” (ÖTİFL, s. 96), **cânidän bezâr bol-** “dayanacak gücü kalmamak, sıkılmak” (ÖTİFL, s. 96), **içini ye-** “acı çekmek, üzülmek, derdini kimseye söyleyemeyip içi ezilmek” (ÖTİFL, s. 118), **kâyfi bozul-** “morali bozulmak, üzülmek, canı sıkılmak”, (ÖTİFL, s. 125), **yürägi ezil-** “acı çekmek, üzülmek” (ÖTİFL, s. 272), **öz yâğigä özi kâvuril-** “acı çekmek, üzülmek, derdini anlatamamak” (ÖTİFL: 279), **câni açi-** “birine acımak, üzülmek” (ÖTİFL, s. 95), **nâri- berigä bâr-** “darılmak, küsmek” (ÖTİFL, s. 184), **özini özi yeb qoy-** “çok sıkılmak” (ÖTİFL, s. 281), **qân yut-** “çok sıkılmak” (ÖTİFL, s. 291), **ğazabgä kel-** “sinirlenmek” (ÖTİFL, s. 304).

1.2.9. Utanma ifade eden fiiller

Utanma ifade eden fiiller ile ilgili olarak incelenen eserlerden 10 fiile rastlanmıştır.

bâşini häm qil- “rezil olmak” (ÖTİFL, s. 51), **târtin-** “utanmak” (ÖTİL, s. 153), **uyal-** “utanmak” (TÖS, s. 601), **uyat- andisha hissi tuy-** “utanmak” (TÖS, s. 601) **andişa hissi tuy-** “utanmak” (TÖS, s. 601), **bir/üç pul bol-** “zor duruma düşmek, rezil olmak” (ÖTİFL, s. 42), **yergä kirip ket-** “utançtan, çok üzüntü duymak, sıkılmak” (ÖTİFL, s. 81), **yergä qarä-** “utancından kafasını kaldıramayacak hale gelmek” (ÖTİFL, s. 81), **yuzini yergä qarät-** “rezil olmak” (ÖTİFL, s. 264), **izzä târt-** “utanmak” (ÖTİFL, s. 110).

1.2.10. Pişmanlık ifade eden fiiller

Taranan eserlerden elde edilen verilere göre pişmanlık ifade eden fiiller ile ilgili 3 fiil tespit edilmiştir.

içini kemir- “pişmanlık duymak” (ÖTİFL, s. 116), **puşâyman bol-** “pişman olmak, pişmanlık duymak” (ÖTİL, s. 325), **puşâyman qil-** “pişman etmek” (ÖTİL, s. 325).

1.2.11. Sakinleşme ifade eden fiiller

Sakinleşme ifade eden fiiller ile ilgili olarak taranan eserlerden 5 fiil ile karşılaşılmıştır.

açıgidän tüş- “sakinleşmek, kendine gelmek” (ÖTİFL, s. 28), **cählidän tüş-** “sakinleşmek, kendine gelmek” (ÖTİFL, s. 28), **zähridän tüş-** “sakinleşmek, kendine gelmek” (ÖTİFL, s. 28), **ğazäbidän tüş-** “sakinleşmek, kendine gelmek” (ÖTİFL, s. 28), **zähr tüş-** “sakinleşmek, kendine gelmek” (ÖTİFL, s. 106).

1.3. Algılama ifade eden fiiller

Algılama fiilleri aynı zamanda duyu fiilleri olarak da adlandırılmaktadır. Beş duyu organımız olan göz, kulak, dil, burun ve el ile algılama işlemi gerçekleştirilir. Göz ile somut nesnelere görür, kulak ile sesleri işitir, dil ile tat, burun ile kokuları alır, el ile cisimlere dokunup onları algılarız.

Kamchbekova (2011: 88- 89) algılama eylemi ile ilgili olarak algılama eyleminin görevi çeşitli duylardan gelen bilgileri beyindeki dil merkezlerine ulaştırmaktır. Dolayısıyla dil süreçlerinin işlevi algılamaktan başlamaktadır ve her türlü insan faaliyetinin merkezine giden yol algılamaktan geçtiğini söylemektedir.

Yaylagül'e (2005: 24) göre algılama fiilleri, mental etkinliğin gerçekleşmesi için gerekli olan girdilerin toplanması işlerini gösterir. Dolayısıyla *idrak etme* sürecinin (cognitive process) başlatıcılarıdır.

Mental fiillerin diğer bilim dallarıyla olan ilişkisi algılama fiillerinin dilbilim alanından başka diğer bilim dallarına da araştırma konusu olduğu bilinmektedir. Bununla ilgili olarak Kamchybekova (2011: 88) tarafından algılama fiillerinin dilbilimden çok zihinsel süreçlerle ilişkili olmasından dolayı ruh bilim ve zihinsel felsefe alanında daha çok ele alındığı vurgulanmaktadır.

Algılama fiilleri ile özellikle çocukların zihinsel dünyası arasında bir bağ vardır. Savaş (2012: 52) algılama fiillerinin, çocukların zihinsel dünyalarının bütün yönlerini tanımladığını, çocukların; denetleme, dönüştürme, kurma, düzeltme ve iç mental durumlarının anlamını açıklamak için algılama fiillerini kullanabileceklerini, bu sebeple, algılama fiillerinin kazanımını anlamak araştırmacılara zihin gelişimi çalışmalarında ışık tutabileceğini söylemektedir.

Bu çalışmada, taramada tespit edilen algılama ifade eden fiilleri, *görme ile ilgili algılama fiilleri, işitme ile ilgili algılama fiilleri, tatma ile ilgili algılama fiilleri, koklama ile ilgili algılama fiilleri, dokunma ile ilgili algılama fiilleri* olmak üzere beş alt başlık halinde verilmiştir:

1.3.1 Görme ile ilgili algılama fiilleri

Algılama ifade eden fiiller başlığı içerisinde yer alan görme ile ilgili algılama fiilleri ile ilgili olarak 15 fiil belirlenmiştir. Bu fiillerin çoğu “Özbek Tilinin İzahlı Luğati” adlı sözlükten tespit edilmiştir.

boq- “bakmak” (TÖS, s. 66), **qara-** “bakmak” (TÖS, s. 66), **qarä-** “bir şeye veya bir kimseye bakmak için gözünü o tarafa yönlendirmek, bakmak” (ÖTİL, s. 243, **küzät-** “bir şeyi teyit etmek amacıyla gözetlemek” (ÖTİL, s. 420, **köz qırı bilän qarä-** “göz ucuyla bakmak” (ÖTİL, s. 444), **köz täşlä-** “bakmak, dikkatlice bakmak” (ÖTİL, s. 444), **köz tik-** “gözünü kırpmadan bakmak, hasretle bakmak, bakmak” (ÖTİL, s. 444), **köz urıştir-** “bakışmak” (ÖTİL, s. 444), **köz yügirtir-** “hızlı bir şekilde bakmak, göz atmak” (ÖTİL, s. 444), **közi tüş-** “görmek, şahit olmak” (ÖTİL, s. 445), **köz teg-** “nazar değmek, uğursuzluk getirmek” (ÖTİFL, s. 148), **köz süz-** “dikkat çekmek amacıyla nazlı, anlamlı bakmak” (ÖTİFL, s. 148), **közdän keçir-** “bakmak, incelemek” (ÖTİFL, s. 133), **közdän ötköz-**

“bakmak, incelemek” (ÖTİFL, s. 133), **közi qamâş-** “1. ışıktan bakmamak. 2. çok etkilenmek.” (ÖTİFL, s. 143).

1.3.2. İşitme ile ilgili algılama fiilleri

İşitme ile ilgili algılama fiiller başlığı içerisinde toplam 6 fiil yer almaktadır. Fiillerin çoğu “Özbek Tilinin İzahlı Frazelogik Luğati” adlı sözlükten tespit edilmiştir.

tinglä- “dikkatlice dinlemek” (ÖTİL, s. 100), **tingsä-** “tüm dikkatiyle dinlemek, kulağımı açmak” (ÖTİL, s. 100), **esit-** “dinlemek” (TÖS, s. 159), **qulâk âs-** “dikkatle dinlemek. (ÖTİFL, s. 293), **qulâk ber-** “dinlemek. (ÖTİFL, s. 292), **qulâk sâl-** “dinlemek” (ÖTİFL, s. 293).

1.3.3. Tatma ile ilgili algılama fiilleri

Tatma ile ilgili algılama fiillerine ait toplam 8 fiil tespit edilmiştir. Tespit edilen fiillerin büyük kısmına “Özbek Tilinin İzahlı Luğati” adlı sözlükten ulaşılmıştır.

ye- “yemek, tadına bakmak” (ÖTİL, s. 9), **tot-** “tatmak” (TÖS, s. 562), **tatib kor-** “tatmak” (TÖS, s. 562), **tati-** “tatmak” (TÖS, s. 562), **istemâl qil-** “yemek, içmek” (ÖTİL, s. 236), **tämâddi qil-** “atıştırmak, hafif yiyecekler yemek” (ÖTİL, s. 654), **tât-** “1. biraz yemek, içmek, tatmak 2. yemek, içmek 3. tadına bakmak, denemek” (ÖTİL, s. 158), **tâtin-** “az yemek, içmek, tadına bakmak” (ÖTİL, s. 158).

1.3.4. Koklama ile ilgili algılama fiilleri

Koklama ile ilgili algılama fiilleri başlığına ait toplam 2 fiil tespit edilmiştir. Bu fiiller “Özbek Tilinin İzahlı Frazelogik Luğati” adlı sözlükten alınmıştır.

hidlä- “koklamak” (ÖTİL, s. 526), **iskä-** “koklamak” (ÖTİL, s. 230).

1.3.5. Dokunma ile ilgili algılama fiilleri

Dokunma ile ilgili algılama fiilleri başlığında yer alan 2 fiil de “Türkçe- Özbekçe Sözlük” adlı çalışmadan tespit edilmiştir.

teg- “dokunmak” (TÖS, s. 164), **tokin-** “dokunmak” (TÖS, s. 164).

Sonuç

Bu çalışmada 3 kaynaktan yola çıkılarak Özbek Türkçesindeki mental fiiller incelenmiştir. İncelenen eserlerden elde edilen fiillerin sayısı elbette Özbek Türkçesinde yer alan tüm psikolojik durum fiillerinin sayısını gösteremez. Çalışmanın sınırlılığı açısından “Özbek Tilinin İzahlı Luğati”, “Özbek Tilinin İzahlı Frazelogik Luğati”, “Türkçe- Özbekçe Sözlük” adlı kaynakların çalışma konusuyla ilgili olarak genel bir durum tespiti açısından yeterli olacağı düşünülmektedir.

Çalışmada ayrıca fiillerinin yanı sıra deyimleşmiş fiillere de yer verilmiştir. Dilin soyut anlatım yönüne katkı sağlamakta olan deyimleşmiş fiiller arasında mental durumla ilgili olanlar da bulunduğu görülmektedir.

Taranan eserlerden elde edilen sonuca göre toplam 204 mental fiile ulaşılmıştır. 204 mental fiilden 86'sı "Özbek Tilinin İzahli Frazelogik Luğati", 66'sı "Türkçe- Özbekçe Sözlük" ve 52'si "Özbek Tilinin İzahli Luğati" adlı eserlerden tespit edilmiştir.

Toplam 204 mental fiilden 73'ünü "bilişsel fiiller" oluşturmaktadır. 73 "bilişsel fiil"den 33'ü "Özbek Tilinin İzahli Frazelogik Luğati", 25'i "Türkçe- Özbekçe Sözlük", 15'i ise "Özbek Tilinin İzahli Luğati" adlı sözlükten alınmıştır.

Tespit edilen 204 mental fiilden toplam 97'si ise "psikolojik durum fiilleri"dir. Psikolojik durum fiillerinden 42'si "Özbek Tilinin İzahli Frazelogik Luğati", 32'si "Türkçe- Özbekçe Sözlük", 23'ü de "Özbek Tilinin İzahli Luğati" adlı kaynaklardan yer almaktadır.

204 mental fiilden 33'ü "algılama ifade eden fiiller"den meydana gelmektedir. Algılama ifade eden fiillerden 14'üne "Özbek Tilinin İzahli Luğati", 11'ine "Özbek Tilinin İzahli Frazelogik Luğati", 8'ine "Türkçe- Özbekçe Sözlük" ten ulaşılmıştır.

"Bilişsel fiiller" toplam 7 alt başlıktan oluşmaktadır. Alt başlıklar içerisinde en çok mental fiilin geçtiği 16 mental fiil ile "anlama ifade eden fiiller", en az mental fiilin geçtiği başlık ise 3 mental fiil ile "tahmin ifade eden fiiller" başlığıdır.

Özbek Türkçesindeki "psikolojik durum fiilleri" ile ilgili olarak verilen alt başlıklardan en az fiilin bulunduğu başlık 3 fiil ile "pişmanlık ifade eden fiiller" en çok fiilin geçtiği başlık ise 24 fiil ile "üzüntü ifade eden fiiller" başlığıdır.

Mental fiillerin toplandığı "algılama ifade eden fiiller" başlığında en çok mental fiilin geçtiği alt başlık olan "görme ile ilgili fiiller" başlığında toplam 15 mental fiil bulunmaktadır. En az mental fiilin geçtiği iki başlık bulunmaktadır. Bunlar ikişer mental fiilin bulunduğu "koklama ile ilgili fiiller" ve "dokunma ile ilgili fiiller" başlığıdır.

Özbek Türkçesindeki mental fiiller arasında Türkiye Türkçesinde de kullanılan ortak mental fiiller de bulunmaktadır. Özbek Türkçesindeki mental fiillerden Türkiye Türkçesinde ortak kullanılan toplam 45 mental fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden 19'u "psikolojik durum fiilleri", 17'si "bilişsel fiiller", 9'u da "algılama ifade eden fiiller" den oluşmaktadır. Özbek Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde ortak kullanılan mental fiillerden en çok "psikolojik durum fiilleri" ile ilgili olduğu görülmektedir.

Özbek Türkçesinde Tespit Edilen Toplam Mental Fiil Sayısı: 204		
Bilişsel Fiiller:73	Psikolojik Durum Fiilleri:97	Algılama İfade Eden Fiiller: 33
ÖTİL: 15 ÖTİFL: 33 TÖS:25	ÖTİL: 23 ÖTİFL: 42 TÖS: 32	ÖTİL: 14 ÖTİFL: 11 TÖS: 8
Anlama İfade Eden Fiiller: 16	Kuşku ve Şüphe İfade Eden Fiiller:5	Görme ile İlgili Algılama Fiilleri: 15
ÖTİL: - ÖTİFL: 6 TÖS:10	ÖTİL: - ÖTİFL: 4 TÖS: 1	ÖTİL: 5 ÖTİFL: 8 TÖS: 2
Düşünme İfade Eden Fiiller: 15	Sevgi İfade Eden Fiiller: 9	İşitme ile İlgili Algılama Fiilleri: 6
ÖTİL: - ÖTİFL: 10 TÖS: 5	ÖTİL: - ÖTİFL: 6 TÖS: 3	ÖTİL: 2 ÖTİFL: 3 TÖS: 1
Niyet- İstek- Arzu İfade Eden Fiiller: 13	Mutluluk İfade Eden Fiiller: 6	Tatma ile İlgili Algılama Fiilleri: 8
ÖTİL: 6 ÖTİFL: 3 TÖS:4	ÖTİL: - ÖTİFL: 6 TÖS: -	ÖTİL: 5 ÖTİFL: - TÖS: 3
Hayal İfade Eden Fiiller: 6	Öfkelenme İfade Eden Fiiller: 9	Koklama ile İlgili Algılama Fiilleri: 2
ÖTİL: 6 ÖTİFL: - TÖS:-	ÖTİL: 2 ÖTİFL: 4 TÖS: 3	ÖTİL: 2 ÖTİFL: - TÖS: -
Tahmin İfade Eden Fiiller:3	Kaygı, Endişe ve Telaş İfade Eden Fiiller: 7	Dokunma ile İlgili Algılama Fiilleri: 2
ÖTİL: 3 ÖTİFL: - TÖS:-	ÖTİL: 1 ÖTİFL: 1 TÖS: 5	ÖTİL: - ÖTİFL: - TÖS: 2
Unutma İfade Eden Fiiller: 10	Korku İfade Eden Fiiller: 12	
ÖTİL: - ÖTİFL: 6 TÖS: 4	ÖTİL: 1 ÖTİFL: - TÖS: 11	
Hatırlatma İfade Eden Fiiller: 10	Şaşırma İfade Eden Fiiller: 7	
ÖTİL: - ÖTİFL: 8 TÖS: 2	ÖTİL: - ÖTİFL: 3 TÖS: 4	
	Üzüntü İfade Eden Fiiller: 24	
	ÖTİL: 18 ÖTİFL: 4 TÖS: 2	

	Utanama İfade Eden Fiiller: 10	
	ÖTİL: 1 ÖTİFL: 6 TÖS: 3	
	Pişmanlık İfade Eden Fiiller:3	
	ÖTİL: - ÖTİFL: 3 TÖS: -	
	Sakinleşme İfade Eden Fiiller: 5	
	ÖTİL: - ÖTİFL: 5 TÖS: -	

Tablo 1. Özbek Türkçesindeki mental fiillerin dağılımı

Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Ortak Olan Mental Fiiller	
Özbek Türkçesi	Türkiye Türkçesi
angla- (TÖS, s. 40)	anla- (TS, s. 112)
idrok et- (TÖS, s. 40)	idrak et- (TS, s. 1047)
qamra- (TÖS, s. 319)	kavra- (TS, s. 1244)
közini aç- (ÖTİFL, s. 245)	gözünü aç- (ADS, s. 820)
aklı yet- (ÖTİFL, s. 29)	aklı bas- (ADS, s. 552)
özidän ket- (ÖTİFL, s. 281)	kendini kaybet- (ADS, s. 924)
öziğä kel- (ÖTİFL, s. 280)	kendine gel- (ADS, s. 922)
ârzulä- (ÖTİL, s. 136)	arzula- (TS, s. 140)
ista- (TÖS, s. 290)	iste- (TS, s. 1104)
tilä- (TÖTİL, 94)	dile- (TS, s. 590)
âyâğ tirä- (ÖTİFL, s. 164)	ayak dire- (TADS, s. 117)
häyâlgä täl- (ÖTİL, s. 373)	hayale dal- (TADS, s. 221)
tähminlä- (ÖTİL, s. 16)	tahmin et- (TS, s. 2114)
unut- (TÖS, s. 600)	unut- (TS, s. 2283)
unittir- (TÖS, s. 600)	unuttur- (TS, s. 2283)
unitil- (TÖS, s. 600)	unutul- (TS, s. 2283)
xotirla- (TÖS, s. 252)	hatırla- (TS, s. 957)
şubhalan- (TÖS, s. 548)	şüphelen- (TS, s. 2104)
täräddutlän- (ÖTİL, s. 673)	tereddüt et- (TS, s. 2197)
sev- (TÖS, s. 507)	sev- (TS, s. 1955)

könül bağlä- (ÖTİFL, s. 153)	gönül ver- (ADS, s. 803)
âğzi qulâğigâ yet- (ÖTİFL, s. 203)	ağzi kulaklarına var- (ADS, s. 540)
qizi- (TÖS, s. 335)	kız- (TS, s. 1320)
asabiylâş- (ÖTİL, s. 104)	asabileş- (TS, s. 140)
hırslan- (TÖS, s. 261)	hırslan- (TS, s. 989)
aqlini yoqât- (ÖTİFL, s. 30)	aklını kaybet- (ADS, s. 556)
talaşlan- (TÖS, s. 568)	telâşlan- (TS, s. 2177)
irkil- (TÖS, s. 288)	irkil- (TS, s. 1097)
hurk- (TÖS, 611)	ürk- (TS, s. 2312)
häyrâtdä qâl- (ÖTİFL, s. 307)	hayret et- (TS, s. 969)
câniğâ teg- (ÖTİFL, s. 96)	canı burnuna gel- (ADS, s.672)
kâyfi bozul- (ÖTİFL, s. 125)	keyfi bozul- (TADS, s. 260)
özini özi yeb koy- (ÖTİFL, s. 281)	kendi kendini ye- (TADS, s. 257)
yergâ kirip ket- (ÖTİFL, s. 81)	yerin dibine geç- (ADS, s. 1116)
puşâyman bol- (ÖTİL, s. 325)	pişman ol- (TS, s. 1808)
puşâyman qil- (ÖTİL, s. 325)	pişman et- (TS, s. 1808)
bok- (TÖS, s. 66)	bak- (TS, s. 205- 206)
közdän keçir- (ÖTİFL, 133)	gözden geçir- (ADS, s. 808)
tinglä- (ÖTİL, s. 100)	dinle- (TS, s. 594)
eşit- (TÖS, s. 159)	işit- (TS, s. 1116)
kulak ber- (ÖTİFL, s. 292)	kulak ver- (ADS, s. 945)
ye- (ÖTİL, s. 9)	ye- (TS, s. 2428)
tat- (TÖS, s. 562)	tat- (TS, s. 2153)
değ- (TÖS, s. 164)	değ- (TS, s. 542)
dokun- (TÖS, 164)	dokun- (TS, s. 616)

Tablo 2. Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde ortak olan mental fiillerin dağılımı

Çeviriyazı işaretleri

- â: açık e (a ile e ünlüsünün arasındaki bir ses)
- â: yuvarlak a (a ile o ünlüsünün arasında bir ses)
- q: kalın k
- ŋ: damak n'si

Kısaltmalar

ADS	: Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü
ÖTİL	: Özbek Tiliniñ İzâhli Luğâti
ÖTİFL	: Özbek Tiliniñ İzâhli Frazеologik Luğâti
s	:sayfa
TADS	: Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü
TÖS	: Türkçe- Özbekçe Sözlük
TS	: Türkçe Sözlük

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp.
- Ayan, E. ve Türkdil, Y. (2015), "Kazak Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri ve Anlam Zenginliği", *International Periodical For The Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic* 2/3, s. 95-114.
- Ayan, E. ve Türkdil, Y. (2014), "Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (35), s. 26-41.
- Biray, N. (2006). "Kazak Şivesi ve Denizli Ağzında Kök Halindeki İdrak Fiillerinde Anlam Farklılaşmaları", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, PAÜ Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları:1, Sempozyum Dizisi:1, Cilt II, Denizli.*
- Çeçen, R. A. (2002), "Duygular İnsan Yaşamında Neden Vazgeçilmez ve Önemlidir?", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.:9, Sayı: 9, s. 164- 170.
- Çotuksöken, Y. (2004), *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: Toroslu Kitaplığı.
- Hirik, E. (2017), "Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi", *SUTAD*, 41, s. 53-74.
- Hirik, E. (2018), *Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kamchybekova, A. K. (2011), "Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/3, s. 87-102.
- Kamchybekova, K. (2013), "Kırgız Türkçesinde Tat Alma Duyu Fiilleri (Sözcüksel Anlam Bilimi Açısından Bir Deneme)", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 35, s. 9-22
- Kamchybekova, K. (2010), *Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Kamchybekova, K. (2011), "Duyu Fiillerinde Anlamsal Özellikler Üzerine", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 8/2, s. 22-35.
- Özbek Tiliniñ İzâhli Luğâti (2006), Tâşkent: Dâvlât İlmiy Nâşriyâti.
- Özeren, M. ve Alan, İ. (2018), "Kırgız Türkçesinde Mental Fiiller", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 61, s. 203-224.
- Rahmatullaev, Ş. (1978), *Özbek Tiliniñ İzâhli Frazеologik Luğâti*. Tâşkent: Oqıtuvçı Nâşriyâti.
- Şahin, S. (2012), "Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 1/4, s. 45-62.
- Türkçe Sözlük* (1988), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yaylagül, Ö. (2005), "Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2/1, s. 17-51.
- Yaylagül, Ö. (2011), "Türkiye Türkçesindeki Duygu Fiilleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7 (4), s. 100-111.

- Yegin, A. (2019), Mental Fiil Kavramı ve Şeyyâd Hamza'nın Yusuf u Zeliha Mesnevisinde Mental Fiiller, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, c.: 4, Sayı: 9, s. 51- 74.
- Yıldız, H. (2017), "Eski Uygurcada Göz Fiilleri" JOTS, 1/1, s. 145-213.
- Yıldız, H. (2018), "Atebetü'l-Hakayık'ta Algı Fiilleri", Karadeniz Araştırmaları, XV/60, s. 163-181.
- Yıldız, H. (2019), "Eski Uygurcada Bellek Fiilleri", Türkbilig, 37, s. 21-34.
- Yıldız, H. (2020), Eski Uygurcada Mental Fiiller Arası Geçişler Üzerine Notlar, Gazi Türkiyat, S. 26, s. 105- 125.
- Yusupoava, N. (2018), "Türkçe- Özbekçe Sözlük", Ankara: Türk Dil Kurumu.